

**81st International Scientific
Conference of the
University of Latvia 2023**

Planetāriji Rīgā: ieceres un realizācija

Dr. paed., Mg. phys. Ilgonis Vilks,
LU Astronomijas institūta pētnieks

Priekšvēsture

1923. *Carl Zeiss Jena* izveidoja pirmo planetārija aparātu, kas projicē zvaigžņu attēlus uz kupola.

1924. Minhenes muzejā planetāriju atvēra plašai publikai.

1929. Ceisa planetārijs atvērts Maskavā.

1947. Pēc Otrā pasaules kara nelielus planetārijus ierīkoja vairākās PSRS pilsētās. LVU pēc Jāņa Ikaunieka ierosinājuma iesniedza Rīgas pilsētas Izpildu komitejai priekšlikumu par mazā planetārija ierīkošanu Viestura dārzā, bijušajā piena paviljonā, taču realizācija kavējās.

Pirmais planetārija aparāts Minhenē.
Carl Zeiss Jena

Planetārijs Rīgas pilī

1957. Par topošā planetārija direktoru kļūst Aleksandrs Mičulis.

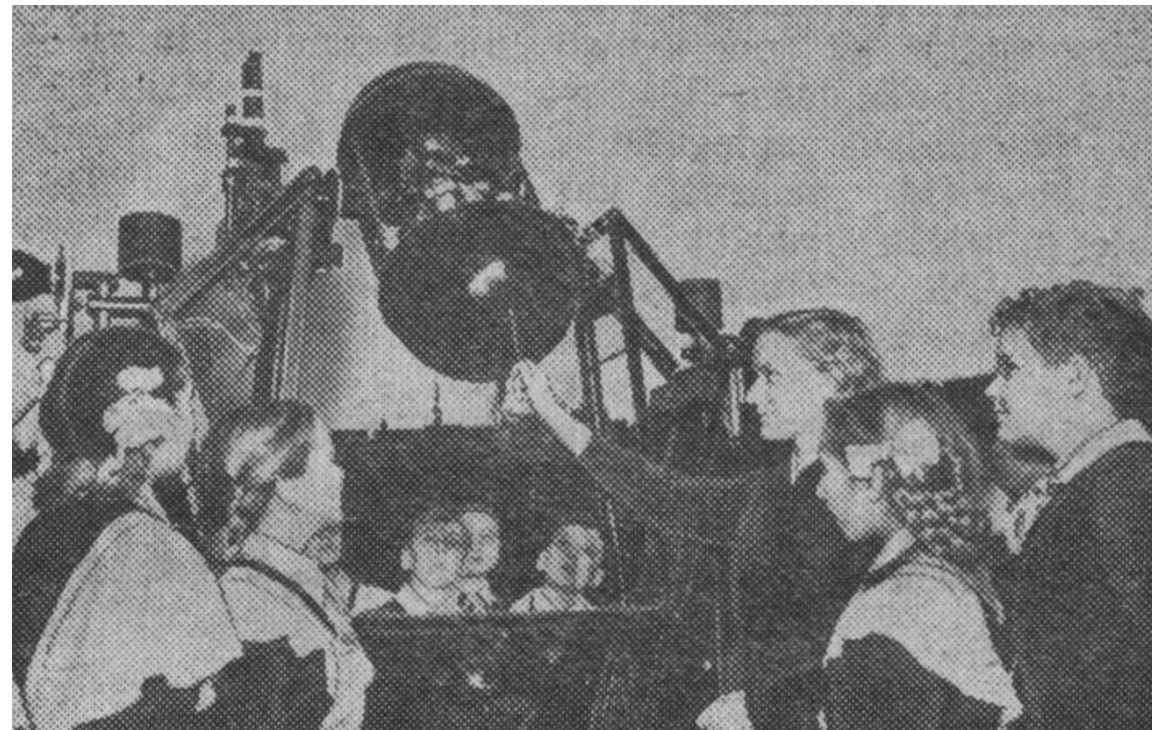
1958. gada 19. novembrī Pionieru pils galvenajā tornī atklāts pirmais planetārijs Baltijā.

Zāles diametrs 8 m, 50 sēdvietas. Planetārija aparāts izgatavots Maskavas planetārija mehāniskajās darbnīcās.

Planetārijā darbojās lektori Lilija Kondraševa, Biruta Sala, Dorisa Vainberga, Irēna Zimina.

Direktori Aleksandrs Mičulis (1958–1961), Juris Šneiders (1961–1962), V. Semjonovs (1962–1964).

1964. Pagaidu planetārijs beidz darbu.

Lilija Kondraševa pie planetārija aparāta. Avots nezināms.

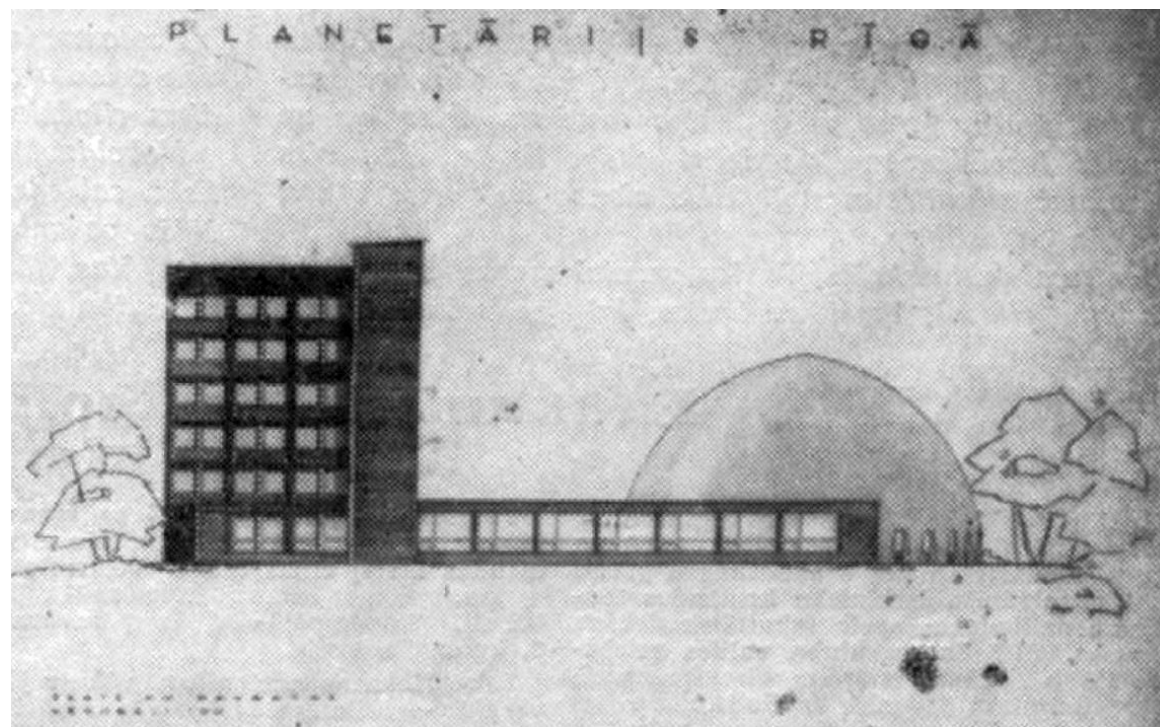
Grib lielāku planetāriju

1954. Volgogradā uzstādīts *Lielais Ceiss*, 1959. gadā Ļeņingradā. Tādu grib arī Rīgā.

1957. Planetārijam paredzēta vieta 17. jūnija laukumā Vecrīgā.

1958. Galvenā zāle būs 23 m diametrā un 20 m augsta. Tajā paredzētas vietas 500 cilvēkiem. Projektu pabeigs 1958. gadā, līdzekļi ir.

1959. Arhitektūras studenti veido savas planetārija versijas.

Dzidras Pajustes projekts. *Jaunais Inženieris*

Dambis, uz kura neko neizdodas uzcelt

1958. Vecrīgā planetārijam maz vietas.
J. Ikaunieks un citi apspriež būvi citur.
Beigās izvēlas AB dambi.

Planetārija projekts apstājas. Kā zināms,
mūsdienās uz AB dambja neizdevās
uzcelt arī koncertzāli.

Koncertzāles projekts. SZK un partneri

Otru mazo planetāriju?

1961. L. Kondraševa atceras, ka uz Rīgu bija atvests *Mazais Ceiss*. Astronomi aktīvi iestājās par to, ka Rīgā vajag *Lielo Ceisu*, divus mazus planetārijus nevajag.

J. Ikaunieks gatavoja vēstules Komunistiskās partijas Centrālajai komitejai, Ministru padomei un citām iestādēm.

Mazais Ceiss acīmredzot ir tas pats aparāts, kuru 1973. gadā sāka izmantot ornitologi, un kas tagad atrodas LU muzejā.

Šādu mūsu zinātnes un antirelīģiskās propagandas izstrādei republikas iedzīvotāju vidū, Rīgā nepieciešams izbūvēt 300-400 vietām. Vienīgi šāda planetārija aparāts, kas ļauj demonstrēt vairāk nekā 9800 debess objektus un parādību, var samazi atbrīvāt mūsdienu zinātnes samieģumu propagandēšanai. Pēc planetārija obligāti jābūt astronomiskam laukumam vai platformai debess objektu demonstrēšanai teleskopā. Tādēļ steidzami jāturpina planetārija projektēšanas un vietas izvēles darbi, ko Rīgas pilsētas izpildes komiteja jau sākusī 1958. gadā.

2. Līdz liela planetārija uzcelšanai nepieciešams uzlabot esošā planetārija darba apstākļus Rīgas priekšnieka palīgu, ierīkojot uzlabotā telpas, izremontējot torni debess objektu demonstrēšanai, uzstādot jaunu aparātu un palielinot lektoru skaitu līdz 8 cilvēkiem. Veicot šos pasākumus, planetārija darba apjoms palielināsies 4 reizes.

3. Uzskatīt par neliet derīgu vēl otru mazo planetārija celšanu Rīgā, ja tas nestiešina zinātnes un antirelīģiskās propagandas jautājumu republikā. Šāda veida planetārija tehniskās iespējas ir stingri ierobežotas (tā projekciju skaits nepārsniedz 600).

4. Šo lēmumu nosūtīt LKP Centrālajai Komitejai, LPSR Ministru Padomei, Kultūras ministrijai, Rīgas pilsētas Izpildes komitejai un Kultūras pārvaldei, Maskavas rajona Izpildes komitejai.

Astrofizikas laboratorijas lēmums.

Ilgoņa Vilka foto

Paldies J. Furcevai?

1960. gada beigās Rīgā viesojās PSRS kultūras ministre Jekaterina Furceva. Viņa nupat bija zaudējusi PSKP Centrālās komitejas sekretāra amatu. Daudzi avoti apgalvo, ka viņai nepatika pareizticīgo katedrāle pašā Rīgas centrā un viņa lika to slēgt.

1961. gada aprīlī katedrāli slēdza un tai nozāgēja krustus. Sākās planetārija projektēšana katedrāles ēkā.

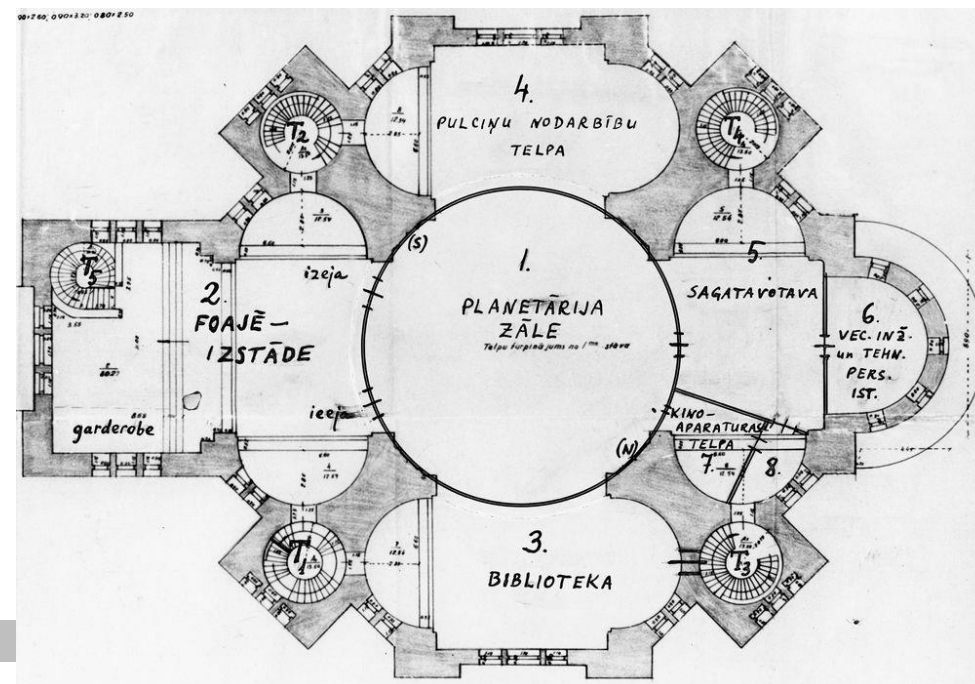
A. Mičulim uzdeva pārraudzīt jaunā planetārija tapšanu, viņš atteicās un aizgāja no astronomijas vispār.

Jekaterina Furceva 1963. gadā.
Vikipēdija

Lieli plāni

1961. J. Ikaunieks raksta: Virs planetārija galvenās ieejas uzstādīs lielu lodi, ap kuru riņķos pirmo padomju mākslīgo Zemes pavadoņu maketi. Līdzās ēkai būs liels saules pulkstenis un debess globuss. Ēkas pirmajā stāvā iekārtos kinolektoriju 300 skatītājiem, bet otrā stāva foajē izstādi, kas stāstīs, kā padomju cilvēks apgūst kosmosu. Planetārija zāle būs apaļa telpa 16 metru diametrā, virs tās pacelsies sfērisks kupols. Zāles vidū uzstādīs dubultu projekcijas aparātu, ar kuru apmeklētāji vēros mākslīgajā debess jumā planētu un kosmisko raķešu kustību un zvaigžņu izvietojumu. Apmeklētājiem, kas vēlēsies novērot debess ķermeņus tieši, būs uzcelta speciāla platforma uz ēkas jumta.

Otrā stāva plāns. LU Muzeja krājums

Katedrāles pārbūve

1962 – 1964. Pārbūvi veica pēc arhitekta Jura Skalberga projekta. Viņš stāsta: vajadzēja izbūvēt divus stāvus. Grūti bija biežajos mūros izveidot apkures un ventilācijas sistēmu. Bet pats galvenais — smagnējo kolonnu un drūmo velvju vietā, kuras ne visur varēja nojaukt, bija jārada mūsdienu prasībām atbilstošas modernas telpas. Nācās «apslēpt» vecos arhitektoniskos veidojumus, pieskaņojot tiem vienkāršus un vieglus apdares materiālus.

Attēli no A4D

Lielais Ceiss

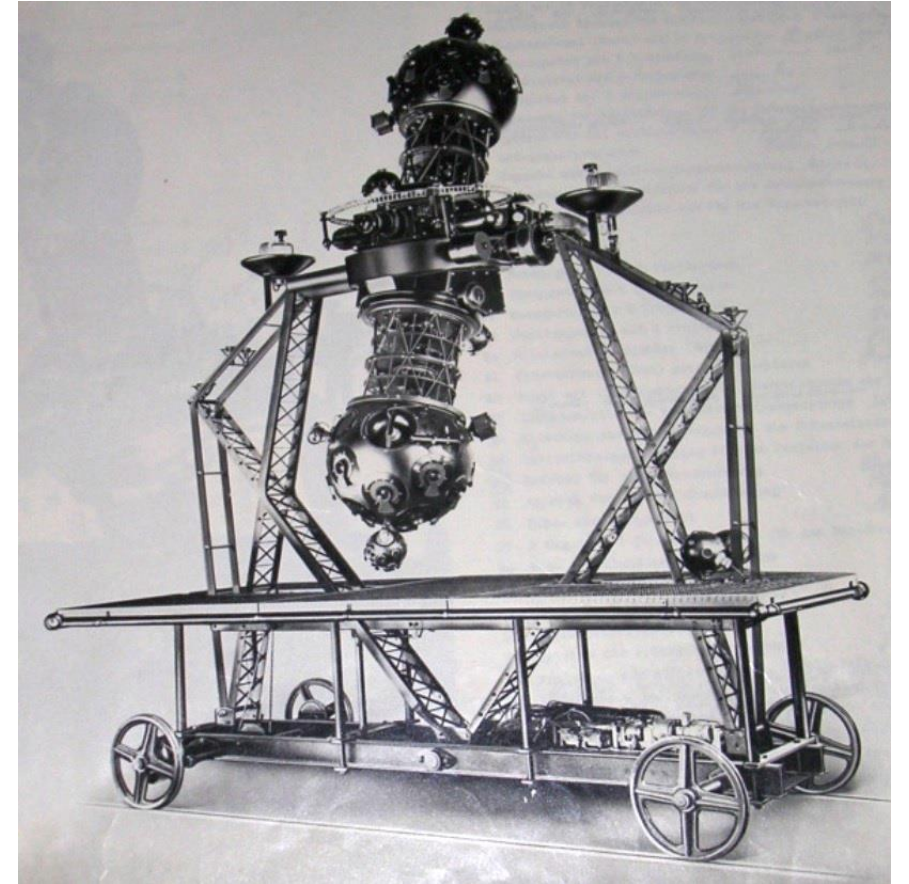
Zāle ar diametru 16 m, nācās pielāgot aparātu, 160 vietas. Var parādīt 9000 zvaigžņu.

7000 detaļu, ap 100 projektoru, 1000 vatu spuldzes. Galvenie projektori lielajās puslodēs, zvaigznāju attēli mazajās.

Zvaigžņu mirgošana, mainīgzvaigznes, Piena Ceļš, zvaigžņu kopas, miglāji, «krītošās zvaigznes», komētas, ziemeļblāzma, aptumsumi u.c.

Viss atrodas kustībā, var parādīt dažādā laikā.

Lielais Ceiss bija tikai Maskavā (ne lielais, 1929), Ļeņingradā (1959) un Volgogradā (1954). Viļņā 1962. gadā uzstādīja mazāku Ceisa planetāriju.

Attēls no instrukcijas. Ilgoņa Vilka foto

Zinību nama darbība

1964. gada 22. jūlijā svinīgi atklāja Zinību namu. Tas bija ļoti populārs, sākumā bija grūti dabūt biļetes.

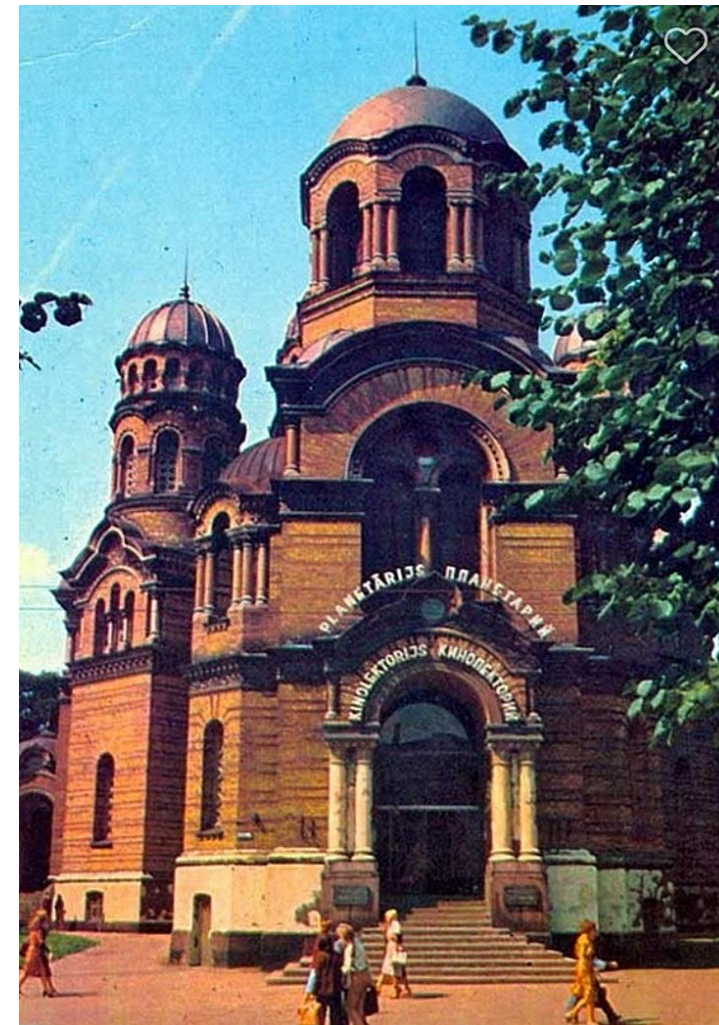
«Pirmais planetārija seanss. Zāle pārpildīta. Lēnām dziest gaisma. Un tad — mūzikas pavadījumā pie planetārija kupola iemirdzas tūkstošiem zvaigžņu. Uz brīdi iestājas pilnīgs klusums, tad zāli pāršalc vētraini aplausi».

10 gados planetārijā 1 300 000 apmeklētāji. Kopā ar kinolektoriju vairāk nekā 4 miljoni.

20 gados planetārijā 25 000 seansu (ap 24 seansi nedēļā), vairāk nekā 3 miljoni apmeklētāju.

Seansi bērniem, skolēniem, pieaugušajiem, tūristi vasarā.

Zinību nams darbojās 27 gadus.

No Ivetas Murānes personīgā arhīva

Planetārija darbinieki

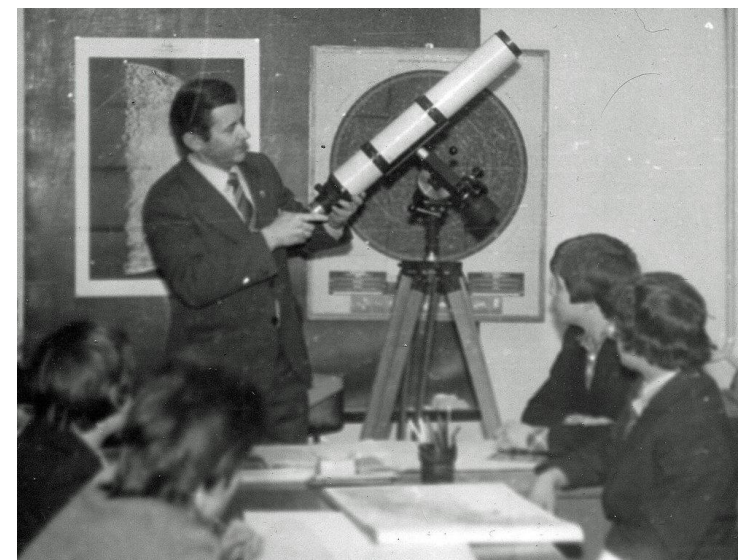
Ilggadējie štata lektori Lilija Kondraševa, Jānis Miezis. Īsāku laiku strādāja Irēna Zimina, E. Rožkalns, Sofija Palazņika, A. Karlsons, Vitauts Brūvelis un citi.

Lektori arī no abām Latvijas observatorijām: Natālija Cimahoviča, Matīss Dīriķis, Ilga Daube, Ernests Grasbergs, Edgars Mūkins, Ivars Šmelds un citi.

Veterāns, vecākais inženieris H. Krumholcs, strādāja arī citi tehniķi.

Planetārijā darbojās skolēnu astronomijas pulciņš.

Jānis Miezis. LU
Muzeja krājums

Planetārija darbinieki pie Carl Zeiss aparāta pedējā darba dienā 1991. gadā. No kreisās: tehniķe Silvija Regute, ārštata lektors Edgars Mūkins, tehniķe Regina Pavlovska, lektore Lilija Kondraševa, lektors Vitauts Brūvelis un kinomehāniķis Kārlis Gubiņš.

Žurnāls *Leģendas*

Katedrāle jāatdod

1989. Ministru Padome pieņēma lēmumu atdot Kristus piedzimšanas katedrāli Latvijas pareizticīgo baznīcai līdz 1993. gadam.

1990. Planetārijā kļūst grūti noturēt publikas uzmanību. Kijevas lektore stāsta par ekstrasensiem, biolauku, telepātiju, telekinēzi.

1990. gada aprīlī katedrāles torņos uzlika krustus.

1991. gada 1. jūnijā planetārijs beidza darbu.

1991. gada jūlijā katedrālē notika pirmais dievkalpojums. Sākās restaurācija.

Lilija Kondrašova pie globusiem izstāžu zālē.
Rīgas Balss

Planetārijs nojaukts, ko tālāk?

1989. gada lēmums paredzēja, ka jā sagatavo ierosinājumi Ministru Padomei par planetārija, lektorija un citu dienestu izvietošānu. Nekas netika izdarīts.

1991. Planetārija kupolu izplēsa tikpat brutāli, kā savulaik baznīcas interjeru. Nelietoto 13 cm teleskopu atdeva Siguldas tautas observatorijai, meteorītu kolekciju – F. Candra memoriālajam muzejam.

1991. Zinību biedrība planetāriju novietoja konteinerā. LU Astronomiskās observatorijas direktors Juris Žagars piedāvāja iekārtu atpirkt, darījums nenotika. Varēja izvietot LU bēniņos.

Planetārija iekārta konteinerā.
Ivetas Murānes foto

Planetārijs Candra muzejā?

2001. No ornitologiem iegūts planetārija aparāts *Mazais Ceiss*, tika domāts par planetārija izvietošānu muzeja bēniņos.

2003. Projekts “Zvaigžņu vārti”. Izveidot planetāriju ar 30 vietām, regulāri seansi, izmantojot planetārija aparātu un citus audiovizuālās izteiksmes līdzekļus. VKKF neatbalsta.

2022. *Mazais Ceiss* kā muzeja eksponāts novietots LU Muzeja astronomijas ekspozīcijā.

Ļoti ticams, ka tas ir tas pats aparāts, ko 1961. gadā neuzstādīja Rīgā kā otro mazo planetāriju.

Mazais Ceiss LU Muzejā.
Ilgoņa Vilka foto

Tehnoannas pagrabi

Iveta Murāne pie *GoTo* Ex-3
1998. gadā. Ilgoņa Vilka foto

1997. Zinātnes centrs „Tehnoannas pagrabi” iegādājās nelielu japāņu planetārija aparātu *GoTo* Ex-3. Sākumā nebija, kur to uzstādīt.

2000. „Tehnoannas pagrabi” saņem vecā planetārija aparatūru. Dažus projektoru vēlāk izliek zinātnes centra ekspozīcijā kā eksponātus.

2002. Iegādāts piepūšams planetārija kupols apmēram 4 metru diametrā. Reizēm notiek izbraukumi.

2010. Seansos sāk izmantot arī ASV firmas *Starlab* projektoru.

Mūsdienas. Planetārijā var nedaudz ielūkoties zinātnes centra apskates laikā, speciālu planetārija seansu nav.

Piepūšamais kupols 2006. gadā.
Toma Grīnberga foto

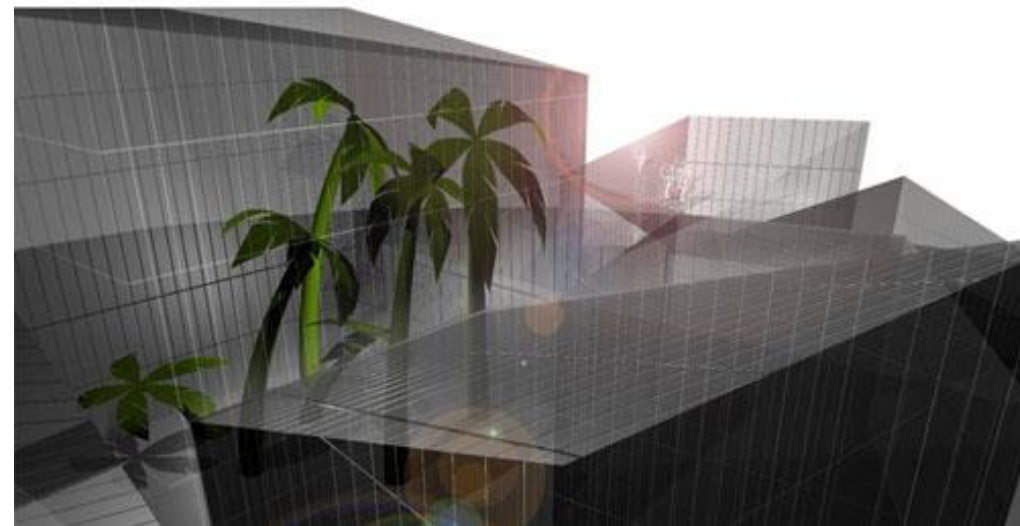
Zinātnes un tehnoloģiju centrs

2006. LU, Rīgas dome un Izglītības un zinātnes ministrija parakstīja nodomu protokolu par Zinātnes un tehnoloģiju centru LU Botāniskajā dārzā.

2008. I. Vilka piedāvājums. Planetārija kupols apmēram 6 m diametrā, aptuveni 35 sēdvietas.

Lielāku planetāriju nevarēs nodrošināt ar apmeklētājiem. Līdz ar to IMAX kino ideja ir šaubīga. Digitāls planetārija aparāts projicē attēlus un video uz kupola. Automātisks šovs ar ierakstītām darbībām.

2008. – 2009. gada finanšu krīze pārvilka projektam svītru.

Igaunijas arhitektu biroja
Salto priekšlikums. A4D

Miniplanētārijs Latvijas Universitātes Muzejā

Projekcija nav uz kupola, tāpēc – miniplanētārijs.
2013. gada decembrī iekārtots LU Muzeja zālē ar
LU Fonda atbalstu.

Piecas dažādas programmas, vada Ilgonis Vilks.
Nepilnos 10 gados (2013. gada decembris – 2023.
gada februāris) 4372 apmeklētāji.

Līdzīgs miniplanētārijs ir Baldones Astrofizikas
observatorijā, Šmita teleskopa kupolā.

Miniplanētārijs. Toma Grīnberga foto, LU

Rīga – pilsēta bez liela planetārija

Rīgā ir vienīgā galvaspilsēta valstīs pie Baltijas jūras, kurā nav liela planetārija.

Planetāriji ir: Viļņā, Tallinā, Helsinkos, Sanktpēterburgā, Stokholmā, Kopenhāgenā, Berlīnē, Varšavā.

Labi, ka ir planetārijs Ventspilī.

Ventspils Tūrisma informācijas centra foto

Paldies par uzmanību!

**81st International Scientific
Conference of the
University of Latvia 2023**